

Володимир Старжець – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, теорії держави і права та філософії, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне, Україна.

Коло наукових інтересів: теорія та методика навчання предметів громадянської та історичної освітньої галузі; технологія розвитку критичного мислення; проблемне навчання; західноукраїнський освітній простір.

✉ starzhets92@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-6807-0935>

УДК 372.893:165.021

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2026-1-169-178>

Подано до редакції: 10.03.2026

Прийнято після рецензування: 07.04.2026

Затверджено до друку: 27.04.2026

Опубліковано: 28.04.2026

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. Організація сучасного навчального процесу потребує змін методів, засобів і підходів, спрямованих на розвиток активної пізнавальної діяльності школярів на уроках історії. У статті розкрито особливості використання практичних занять з історії України в старшій школі як ефективного чинника формування критичного мислення учнів. Метою дослідження є аналіз практичного досвіду щодо розвитку критичного мислення старшокласників у процесі виконання практичних робіт на уроках історії України. Для досягнення мети охарактеризовано апробовані методи навчання, що сприяють підвищенню ефективності розвитку аналітичної діяльності учнів. Проаналізовано формування навичок критичного мислення під час навчання учнів старшої школи за компетентнісним підходом. Охарактеризовано сутність практичного заняття, елементами якого є розв'язування пізнавальних задач, поглиблення вміння працювати з різними видами джерел та презентація результатів власної творчої діяльності. Вдосконалено методичні й практичні прийоми організації та проведення практичних занять на уроках історії України. Особливу увагу приділено висвітленню авторського підходу до проведення практичних занять з історії України на основі технології розвитку критичного мислення. Констатовано, що використання проблемних завдань під час проведення практичних занять на уроках історії України важливе для формування критичного мислення та активізації пізнавальної діяльності учнів. Результатом сформованості навчальних умінь учнів має бути не тільки засвоєння знань (понять, фактів, імен, зв'язків), а й формування ключових і предметних компетентностей. Такий підхід сприятиме розвитку навичок критичного мислення старшокласників, їхньої самостійної діяльності, творчого розв'язання пізнавальних задач, усвідомлення сенсу вивченого та використання набутих знань і навичок у конкретних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: учні старшої школи; компетентнісне навчання; практичні заняття; критичне мислення; урок історії України; методи навчання.

Постановка проблеми. Впровадження інноваційних та дієвих методів навчання є ключовим аспектом забезпечення високоякісної шкільної освіти. Особливу увагу слід приділяти розвитку компетентностей, що сприятимуть активній участі учнів у навчальному

процесі та стимулюватимуть формування критичного мислення й самостійності. Традиційні, переважно пасивні методи навчання втрачають ефективність у контексті сучасних освітніх вимог, оскільки не забезпечують належного рівня мотивації до вивчення історії та не сприяють повноцінному розвитку ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти. У цьому контексті актуальним є використання практичних занять як ефективного чинника формування критичного мислення учнів під час опанування змісту шкільного курсу історії.

Відповідно до Закону України «Про освіту» критичне та системне мислення визначено як уміння, спільне для всіх ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності (ст. 12, п. 1.) (Верховна Рада України, 2017). Практичні заняття на уроках історії України в старшій школі якнайкраще сприяють застосуванню учнями теоретичних знань під час виконання пізнавальних завдань, розвитку критичного мислення та формуванню історичної пам'яті. Цей вид занять відповідає європейським практикам навчання, базованому на історичних джерелах та їхньому аналізі – *source-based approach*» (Пометун, Гупан & Власов, 2018, с. 122). Політика ЄС у галузі освіти базується на розвитку ключових компетентностей для навчання впродовж життя (Локшина, 2024, с. 9). Громадські та урядові структури європейських країн, аналізуючи розвиток інформаційного простору, у т. ч. роль пропаганди у розв'язуванні воєнних конфліктів, визначають критичне мислення як основоположну навичку сучасної людини. Рекомендації Ради Європи щодо організації якісної історичної освіти у XXI ст. прямо наголошують на тому, що учні повинні «знаходити, розуміти, вибирати та використовувати ключову історичну інформацію, щоб робити обґрунтовані судження» (Quality history education, 2018, p. 20). Такий підхід допоможе розуміти складні історичні події і процеси минулого, аналізувати джерела, оцінювати їхню достовірність та протидіяти дезінформації. Практичні заняття дають змогу «доторкнутися» до історії: відчуті її через дії, аналіз і творчість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Тематикою організації активної пізнавальної діяльності учнів на практичних заняття з історії займаються провідні українські науковці: О. Пометун, Н. Гупан, В. Власов, К. Баханов, І. Костюк, В. Молоткіна, О. Шлома та ін. Вчений Костянтин Баханов одним із перших проаналізував методіку проведення практичних занять у посібнику для вчителів (Баханов, 1996). Дієву методіку організації самостійної роботи з писемними джерелами висвітлив В. Мисан (Мисан, 2009). І. Костюк визначила практичні заняття з історії як ефективну форму розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів (Костюк, 2014). Методичні аспекти проведення практичних занять з історії України в 7–9-х класах проаналізував В. Власов (Власов, 2017). Відомі педагоги О. Пометун та Н. Гупан у методичному посібнику висвітлили структуру, оптимальні методи організації та особливості підготовки вчителів і учнів до таких занять в основній школі (Пометун & Гупан, 2018). Ефективність практичної значимості знань для формування пізнавальних інтересів школярів проаналізував В. Король (Король, 2024).

Першість теоретичного обґрунтування та висвітлення практичного досвіду щодо розвитку критичного мислення школярів належить багатьом зарубіжним вченим: Д. Дьюї, А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метью, Д. Макінстер, Р. Пауль, М. Ліпман та ін. З відновленням незалежності України помітно активізувалися науково-педагогічні дослідження з цієї проблематики. Л. Курінько проаналізувала роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій (Курінько, 2010). Детально роль цього підходу в процесі розвитку пізнавальної діяльності старшокласників розробляє С. Терно (Терно, 2011). У методичному посібнику авторства О. Пометун та Н. Гупан запропоновано предметну модель застосування технології розвитку критичного мислення на уроках історії (Пометун & Гупан, 2021). Однак все ще недостатньо апробованим залишається розроблення ефективних методів і дидактичних матеріалів щодо формування навичок критичного мислення старшокласників на практичних заняттях з історії України.

Метою дослідження є аналіз практичного досвіду щодо розвитку критичного мислення старшокласників у процесі виконання практичних занять з історії України.

Для досягнення мети охарактеризовано сутність та переваги практичного заняття як окремого типу уроку. Проаналізовано апробовані методи навчання, що сприяють підвищенню ефективності формування навичок аналітичної пізнавальної діяльності учнів. Викладено авторський підхід до організації практичного заняття для 10-го класу, з теми: «Селянські повстання 1930–1933 років як опір геноциду українського народу», що базується на технології розвитку критичного мислення.

Основні методи дослідження: узагальнення підходів до визначення поняття, змісту та специфіки практичних занять; аналіз законодавства щодо організації і проведення цього типу уроків; педагогічне спостереження та апробації авторських матеріалів.

Результати та обговорення. Роль критичного мислення нині постійно підвищується через перенасиченість сучасного школяра інформацією. Розвиток інтернету значно розширив обсяг, різноманітність та ступінь достовірності інформації. У зв'язку з цим одним із ключових завдань сучасного педагога є формування в учнів умінь самостійно оцінювати, критично аналізувати та відбирати інформацію, а також розвиток комунікаційної компетентності та мотивації до самоосвітньої діяльності. Це дасть змогу юним громадянам у майбутньому ефективно розв'язувати широке коло практичних проблем у будь-якій професійній діяльності, людських взаєминах та повсякденному житті. Виконанню цих завдань ефективно сприяють практичні заняття, які забезпечують діяльнісний підхід і допомагають учням сформулювати свою активну життєву позицію.

В умовах російської агресії суспільствознавча освіта виступає основою історичної пам'яті, національної самосвідомості, правової культури, формування гідності в молодого покоління. Спростування радянсько-російських історичних міфів у процесі викладання історії сприятиме розвитку критичного мислення та історичної пам'яті у старшокласників щодо репрезентації нашого минулого. Насамперед ідеться про подолання нав'язаних московською пропагандою історичних міфів, фальсифікації, замовчування злочинів російського імперського та радянського тоталітарного режимів, дискредитація борців за незалежність України ХХ ст. (УНР, ОУН, УПА, дисиденти) (Старжець, 2022, с. 281). Актуальність ролі історії зумовлено ідеологічною війною, провідну роль в якій відіграє специфічна «гуманітарна зброя», застосовувана так званою РФ для деструктивного впливу на свідомість населення України, що має на меті демонтаж нашої державності. У цьому контексті особливого значення набуває роль освіти, зокрема формування навичок критичного мислення в школярів та суспільства загалом.

У наукових джерелах можна побачити різноманітні визначення терміна «критичне мислення» (Paul & Elder, 2019). Американський філософ і педагог Джон Дьюї ще в 1909 р. визначав цей тип мислення як ретельний розгляд людиною власних поглядів або певних знань з урахуванням підстав, на яких вони базуються, та подальших висновків, які дають змогу зробити (Пометун & Гупан, 2021, с. 13). Охарактеризувавши критичне мислення як «активний» процес, Д. Дьюї протиставляв його «пасивному» мисленню, в якому ви просто отримуєте ідеї й інформацію від когось.

Відомі вчені, розробники теорії та практики технології розвитку критичного мислення – А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метью, Д. Макінстер визначали критичне мислення як «підхід до мислення, при якому особлива увага приділяється вмінню сформулювати самостійні твердження або думки й підкріпити їх аргументами...» (Терно, 2011, с. 16).

Вагомий внесок у розроблення цієї проблематики та напрацювання практичних методів упровадження технології розвитку критичного мислення в освітній процес зробили українські науковці. Вперше в середині 1990-х років проблему розвитку критичного мислення порушив харківський дослідник О. Тягло. На початку 2000-х років дослідження і практичне застосування цього ефективного методу стали активнішими. Олена Пометун визначає

критичне мислення як окремий тип мислення, що формує у процесі навчання здатності людини «визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв’язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» (Пометун & Гулан, 2021, с. 94). Погоджуємося з думкою Сергія Терно, що «для того щоб учні мислили критично вони повинні засвоїти основні принципи, що характеризують цей процес, а також уміти їх застосовувати на практиці. Кожний з цих принципів можна розглядати, як розумову навичку: виявлення і заперечення припущень; перевірка фактичної точності та логічної послідовності; розгляд контексту; вивчення альтернатив» (Терно, 2011, с. 15). Учні діють продуктивно, коли аналізують, критикують аргументи інших людей. Практичні заняття спонукають до такої активної пізнавальної діяльності й сприяють розвитку предметної компетентності школярів.

Практичне заняття з історії – обов’язковий елемент сучасної навчальної програми для 10–11-х класів, який передбачає створення освітніх умов для закріплення набутих знань та досвіду (Навчальна програма, 2022, с. 6). Основними завданнями практичних робіт є опрацювання учнями джерельної бази та розвиток на її основі навчально-пізнавальних умінь і відповідних компетентностей.

Щодо сутності практичних робіт, то в дидактиці цей тип уроків визначають як форму навчального заняття, під час якого педагог організовує детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень і формує в учнів уміння та навички їхнього практичного застосування (Гончаренко, 1997, с. 268). Віталій Власов визначає практичні роботи як особливу форму навчального заняття, де «на основі раніше отриманих знань і сформованих умінь школярі розв’язують пізнавальні задачі, презентують результати своєї творчої діяльності чи опановують більш складні пізнавальні вміння вивчення історичного минулого» (Власов, 2017, с. 1). Костянтин Баханов пропонує вживати поняття «лабораторно-практична робота», що є одним із видів самостійної роботи учнів, суть якої полягає в самостійному дослідженні учнями історичних джерел, виокремленні необхідної інформації, її аналізі, систематизації та узагальненні (Баханов, 1996, с. 66).

Відповідно до Державного стандарту одним із завдань освітньої галузі є вдосконалення навичок самостійної навчальної діяльності учнів, а також розвиток їхніх інтелектуальних та творчих здібностей. Навчальна програма деталізує мету шкільної історичної освіти в старшій школі, яка реалізується через комплексні завдання. Метою останніх є, зокрема, «розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом» (Навчальна програма, 2022, с. 4). Результати шкільної історичної освіти передбачають формування ключових і предметних компетентностей.

Практичні роботи є обов’язковими для кожного розділу програми. Вони можуть проводитися в різних формах: як на окремій частині уроку (для вивчення нового матеріалу, узагальнення, закріплення тощо), так і впродовж усього уроку. Така робота може виконуватись у класі чи вдома, але з обов’язковим представленням результатів на уроці. Щодо організації і проведення практичних занять, то передбачаються різноманітні способи діяльності й диференційований рівень самостійності учнів (Навчальна програма, 2022, с. 6). Практична діяльність повинна поступово ускладнюватися від частково аналітичних до переважно аналітичних. Таким чином, навчальна програма, базуючись на компетентнісному підході, містить низку видів діяльності, що передбачає самостійну, творчу й аналітичну роботу учнів.

Узагальнюючи, можна визначити такі ознаки практичних занять: вони спрямовані на вдосконалення та розвиток умінь і навичок, а також способів діяльності в нових ситуаціях; забезпечують системність знань; мають творчо-пізнавальний характер щодо вирішення проблем; пов’язані з навчальним і життєвим досвідом; характеризуються значним ступенем самостійної роботи учнів у опрацюванні різних джерел інформації; зумовлюють координаційну

функцію вчителя у спільній діяльності класу; мотивування учнів забезпечується творчим, інтерактивним підходом та урізноманітненням методів і форм роботи (Шлома, 2024, с. 87). Перевага цього виду діяльності перед іншими формами полягає в тому, що знання, набуті самостійно й усвідомлені у процесі аналітичної роботи, будуть більш міцними і глибокими.

Як зазначалось вище, практичні заняття якнайкраще сприяють розвитку критичного мислення в учнів. На таких уроках варто зосереджувати увагу на формуванні та вдосконаленні вмінь старшокласників працювати з різними видами джерел та критично їх оцінювати, узагальнювати вивчене, висловлювати власне ставлення до історичних фактів або діячів (Молоткіна, 2022, с. 111). Така форма організації навчальної діяльності ефективно формує навички аналітичної пізнавальної діяльності школярів.

Об'єктивне, неупереджене та базоване на плюралізмі поглядів вивчення важливих сторінок нашої історії у форматі практичних занять сприятиме формуванню в молоді неспотвореної національної історичної свідомості, без якої неможлива розбудова суверенної демократичної Української держави. Розвиток в учнів особистісного ставлення до історичних фактів (явищ, подій, діяльності людей) є основою для формування аксіологічних умінь, які у підсумку забезпечують здатність учнів давати оцінку історичному розвитку (Пометун, Гупан & Власов, 2018, с. 130). Визначення школярем власних позицій стосовно суперечливих чи проблемних питань історії є важливою складовою формування історичної пам'яті та національної самосвідомості особистості.

Завдяки роботі з історичними джерелами за спеціально напрацьованою методикою учні поступово розширюватимуть межі самостійності в оволодінні навичками навчально-дослідницької роботи (Carretero & Perez-Manjarrez, 2022, p. 525). За типологією (за основною дидактичною метою) це – урок формування та вдосконалення предметних умінь (Власов, 2017, с. 3). Така форма організації навчання відіграє важливу роль у розвитку історичної компетентності учня, оскільки передбачає його активну пізнавальну діяльність протягом усього заняття.

На практичних заняттях у 10–11-х класах варто зосереджувати увагу на вдосконаленні навичок, закладених ще в основній школі, використовувати писемні документи для отримання історичної інформації. Важливо покращувати аналітичні вміння, уміння розставляти акценти, висловлювати власне ставлення. Крім того методика дослідницького навчання найповніше реалізується саме під час такої діяльності (Мороз & Мороз, 2020, с. 151).

Більшість педагогів у структурі практичного заняття вирізняють три основні етапи роботи: вступний (підготовчий), основний та підсумковий (завершальний) (Пометун & Гупан, 2018; Власов, 2017). Таким чином, подібна структура якнайкраще корелюється з особливою будовою уроку розвитку критичного мислення, за якою він повинен мати три фази – актуалізацію (виклик), побудову (осмислення) знань та рефлексію (Терно, 2011, с. 86).

Розглянемо основні етапи апробованого автором практичного заняття для 10-го класу, що базується на технології розвитку критичного мислення з теми: «Селянські повстання 1930–1933 років як опір геноциду українського народу» (Старжець, 2023). Зокрема під час вивчення цієї психологічно складної теми важливо не лише визначити мету та основні форми спротиву українського народу сталінській тоталітарній системі в роки Голодомору, а й розвивати в учнів вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки та виховувати усвідомлення цінності свободи і несприйняття будь-яких тоталітарних чи авторитарних режимів.

На *першому етапі* забезпечуємо мотивацію учнів та здійснюємо актуалізацію опорних знань і вмінь. Важливо сфокусувати увагу школярів у напрямі теми заняття, пояснити очікувані результати, перебіг роботи, форми представлення виконаних робіт та критерії оцінювання. Доцільно буде застосувати методи, що відповідають стадії виклику: «Мозковий штурм», «Асоціювання», «Проблемні питання». Загалом потрібно створити позитивну та творчу атмосферу для подальшої роботи.

З метою актуалізації опорних знань дієвою буде методика «Мозковий штурм»: 1. Як проходила суцільна колективізація в Україні? 2. Визначте причини голоду 1932–1933 рр. Якими були його масштаби? 3. Чи можна події 1932–1933 рр. вважати геноцидом? 4. Чи був опір колективізації та Голодомору серед населення? (Старжець, 2023, с. 1).

Другий етап – основний етап уроку, має забезпечити сприймання нового матеріалу, а також застосування знань на практиці. Розвиток критичного мислення забезпечує виконання завдань на опрацювання різноманітних джерел історичної інформації та їхнього осмислення. У старших класах добір джерел до практичних занять доцільно здійснювати з урахуванням контроверсійної складової їхнього змісту. На цьому етапі придатні методи розвитку критичного мислення, що відповідають стадії осмислення: «Прес», «Знайди проблему», «Пошук аргументів і суперечностей», «Обмін інформацією», дискусія та ін.

На етапі сприймання й осмислення ефективно застосовувати методи, які сприятимуть активізації роботи з історичним джерелом (скласти план, сформулювати питання до тексту, маркування тексту, визначити опорні слова та ін.). Далі, працюючи у парах чи групах, учні обмірковують відповіді на запитання до прочитаного тексту. Наприклад, надаючи відповідь на запитання до документа: «Із листа Й. Сталіна до Л. Кагановича від 11 серпня 1932 р.», учні аналізують і критично осмислюють історичне джерело: «Найголовніше зараз Україна. Справи на Україні геть кепські. Погано по партійній лінії... Якщо не візьмемося просто зараз за виправлення становища в Україні, Україну можемо втратити... Майте також на увазі, що в Українській компартії (500 тисяч членів) перебуває чимало гнилих елементів, свідомих і невідомих петлюрівців, зрештою – прямих агентів Пілсудського... Так далі тривати не може».

Запитання до документа (ефективно застосовувати роботу в парах і групах): 1. Чому Й. Сталін боявся втратити Україну? 2. Що вказує на низький рівень підтримки та опір політиці Сталіна серед комуністів-українців? 3. Чому згадується президент Польщі – Ю. Пілсудський? (Старжець, 2023, с. 5).

Формуванню та вдосконаленню вмінь сприяють індивідуальне виконання завдань та презентація результатів роботи класові. Наприклад, після аналізу тексту та фотографій, що стосуються селянських виступів проти радянської влади в 1932–1933 рр. за допомогою методу «Прес» (Я вважаю, що... Тому, що... Наприклад... Отже...) учні визначають, якими були форми спротиву селян в роки Голодомору, яке це мало значення.

На *третьому етапі* – завершальному, відбуваються систематизація, узагальнення вивченого на уроці та контроль навчальних досягнень. Використовуються методи розвитку критичного мислення, що застосовуються на стадії рефлексії: «Взаємне опитування», «Мікрофон», «Закінчи речення», «Поділись думками», проєкт, есе. Наприклад, підбиваючи підсумки практичного заняття та визначаючи наслідки Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду українців, учні аналізують історію Миколи Боканя із м. Батурина. Він у фотоальбомі зафіксував трагедію власної сім'ї, зруйнованої Голодомором. На одному з фото напис: «Сім'я, яких на світі багато і які страждають безцільно». На портрети дітей наклеєні смужки з надписами, з яких можна збагнути, як склалася їхня доля: «помер», «пішов жебракувати», «пішов проїдати викрадене», тобто працювати на новий режим. Використовуючи метод «Мікрофон» або «Написання есе» учні дають відповідь на запитання: Як ви гадаєте, що хотів нам сказати автор світлини? Або як через трагедію однієї сім'ї можна осягнути трагедію всього народу? (Старжець, 2023, с. 6).

Наприкінці цього етапу підбиваємо підсумки уроку, роблячи акцент на досягнутих результатах («Сьогодні на уроці я навчився/лася...»). Важливим елементом підбиття підсумків уроку виступає рефлексія. Для цього можна використати обговорення ключових ідей заняття в загальному колі чи організувати заповнення листів само/взаємооцінювання. Стосовно контролю навчальних досягнень учнів потрібно зазначити, що він має спрямовуватися саме на перевірку визначених на початку уроку навчальних цілей.

Під час проведення педагогічного спостереження за виконанням практичних занять старшокласниками було встановлено, що певна частина учнів зазнавала труднощів виконання завдань, які потребували порівняльного аналізу, творчого підходу та самостійного критичного мислення. Зокрема, щодо роботи з різними видами історичних джерел, обґрунтування власної думки. Тому, як зазначає Віталій Власов, плануючи проведення таких уроків, учитель має враховувати, що «самостійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати тільки тоді, коли її проводити систематично... від уроку до уроку поступово розширювати межі самостійності учнів в оволодінні вміннями й навичками творчої навчально-дослідницької роботи» (Власов, 2017, с. 7).

Статистичні дані досліджень європейських колег зазначають, що середній ефект формування освітніх компетентностей школярів на практичних заняттях коливається в межах $g \approx 0.4-1.15$, що свідчить про помірний і великий позитивний вплив (Baraka & Denis, 2025, p. 13). Найбільша ефективність спостерігається за активної участі учнів і наявності постпрактичного аналізу.

Результати вивчення цієї проблематики українськими педагогами підтверджують, що якість засвоєння учнями знань зростає саме під час викладання з використанням практичного підходу. Зокрема, при традиційному навчанні з перевірочними завданнями впоралися 62,9 % загальної кількості учнів, а під час навчання з використанням практичної значущості знань – 86,0 % (Король, 2024, с. 71). Оцінювання з історії України учнів 10–11-х класів Обарівського ліцею Городоцької сільської ради Рівненської області продемонструвало покращання середнього балу з вивчення окремих тем на 10–20 % у показниках тестів саме після виконання практичних робіт.

Досвід проведення практичних занять в старшій школі підтвердив їхню значущість у формуванні ключових та історичної предметної компетентностей. Необхідно розвивати в учнів навички критичного опрацювання різних видів джерел, зокрема історичних документів, нормативно-правових актів, мемуарної літератури та періодики. Важливо сформувати вміння порівнювати подання однакових фактів у різних джерелах, аналізувати відмінності, зіставляти різні точки зору, а також висловлювати й обґрунтовувати власну думку.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Використання проблемних завдань під час проведення практичних занять на уроках історії України важливе для формування критичного мислення й активізації пізнавальної діяльності старшокласників. Ефективність практичних робіт визначається якісним плануванням і організацією навчання. Важливо чітко формулювати цілі, поєднувати практичну діяльність із аналітичним осмисленням, що сприятиме глибшому розумінню матеріалу. Система оцінювання має враховувати не лише правильність виконання, а й рівень розуміння та вміння робити висновки. Диференційований підхід і адаптація завдань для учнів із різними потребами підвищують результативність навчання. Забезпечення аналізу результатів і ефективного зворотного зв'язку сприятиме розвитку критичного мислення, саморефлексії та стійкої навчальної мотивації.

Подальших досліджень потребують розроблення та апробація комплексу навчальних матеріалів і методів, що сприятимуть формуванню критичного мислення на практичних заняттях з історії України в старшій школі.

Використані джерела

- Баханов, К. (1996). *Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України (Методичний посібник для учителів)*. Київ: Генеза.
- Власов, В. (2017). *Методика проведення практичних занять з історії України в 7–9 класах*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714775/>
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
- Верховна Рада України. (2017). *Про освіту* (Закон № 2145-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для ЗЗСО. (2022). <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
- Король, В. (2024). Ефективність практичної значимості знань для формування пізнавальних інтересів школярів. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*, (2), 64–74. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-2-64-74>
- Костюк, І. (2014). Практичні заняття з історії як засіб розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання*, (1–2), 6–8.
- Курінко, Л. (2010). *Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій*. Харків: Основа.
- Локшина, О. (2024). Політика європейського союзу у галузі освіти і навчання: цілі, пріоритети, ініціативи. *Український педагогічний журнал*, (4), 5–17. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-5-17>
- Мисан, В. (2009). *Писемні джерела на уроках історії. 5–11 класи*. Київ: Шкільний світ.
- Молоткіна, В. (2022). Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Society. Document. Communication*, (16), 107–129. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-107-129>
- Мороз, П., & Мороз, І. (2020). Формування дослідницької компетентності засобами сучасного шкільного підручника історії. *Проблеми сучасного підручника*, (24), 141–162. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-142-162>
- Пометун, О., & Гупан, Н. (2018). *Практичні заняття з історії в основній школі (Методичний посібник)*. Київ: Конві Прінт.
- Пометун, О., & Гупан, Н. (2021). *Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії (Методичний посібник)*. Київ: Конві Прінт. https://undip.org.ua/wpcontent/uploads/2021/12/Methodyka_rozvytku_krytychnoho_myslennia.pdf
- Пометун, О., Гупан, Н., Власов, В. (2018). *Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі (Методичний посібник)*. Київ: Конві Прінт. https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/komp_2018.pdf
- Старжець, В. (2022). Виховний потенціал молодіжної політики ОУН в умовах сучасної інформаційної війни. *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 280–286. <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-27>
- Старжець, В. (2023). *Практичне заняття: «Селянські повстання 1930–1933 років як опір геноциду українського народу»*. <https://vseosvita.ua/library/praktychne-zaniattia-holodomor-1932-1933-r-selianski-povstannia-1930-1933-rokiv-ia-opir-henotsydu-ukrainskoho-narodu-731465.html>
- Терно, С. (2011). *Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії*. Запоріжжя: ЗНУ.
- Шлома, О. (2024). Використання практичних робіт на уроках історії. У *Сучасні виклики української освіти: теоретичні засади та практичні рішення в педагогічній діяльності* (Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпро, 24 жовтня 2024 року), с. 86–92.
- Baraka P., & Denis H. (2025). The Impact of Science Practical Work on Secondary School Students Learning Outcomes: A Meta-Analysis. *Journal of Research in Science, Mathematics and Technology Education*, 8 (3), 7–24. <https://doi.org/10.31756/jrsmt.832>
- Carretero, M., & Perez-Manjarez, E. (2022). Learning history. In Sawyer, K. (Ed.), *Cambridge handbook of learning sciences*, pp. 523–542. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/978110888295.032>
- Paul, R., & Elder, L. (2019). The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. https://books.google.com.ua/books/about/The_Miniature_Guide_to_Critical_Thinking.html?id=Cm6pDwAAQBAJ&redir_esc=y
- Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines. (2018). <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7>

References

- Bakhanov, K. (1996). *Laboratorno-praktychni roboty u vykladanni istorii Ukrainy (Metodychnyi posibnyk dlia uchyteliv)*. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).
- Baraka P., & Denis H. (2025). The Impact of Science Practical Work on Secondary School Students Learning Outcomes: A Meta-Analysis. *Journal of Research in Science, Mathematics and Technology Education*, 8 (3), 7–24. <https://doi.org/10.31756/jrsmt.832> (in English).
- Carretero, M., & Perez-Manjarrez, E. (2022). Learning history. In Sawyer, K. (Ed.), *Cambridge handbook of learning sciences*, pp. 523–542. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108888295.032> (in English).
- Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Istoriia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia. 6–11 klasy. Navchalna prohrama dlia ZZSO. (2022). <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (in Ukrainian).
- Korol, V. (2024). Efektyvnist praktychnoi znachymosti znan dlia formuvannia piznavalnykh interesiv shkoliariv. *Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologo-pedahohichni nauky»*, (2), 64–74. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-2-64-74> (in Ukrainian).
- Kostiuk, I. (2014). Praktychni zaniattia z istorii yak zasib rozvytku krytychnoho myslennia ta doslidnytskykh navychok uchniv. *Istoriia i suspilstvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia i metodyka navchannia*, (1–2), 6–8 (in Ukrainian).
- Kurinko, L. (2010). *Rol krytychnoho myslennia u formuvanni uchnivskykh kompetensii*. Kharkiv: Osnova (in Ukrainian).
- Lokshyna, O. (2024). Polityka yevropeiskoho soiuzu u haluzi osvity i navchannia: tsili, priorityty, initsiatyvy. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, (4), 5–17. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-5-17> (in Ukrainian).
- Molotkina, V. (2022). Istorychni dokumenty yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti uchniv na urokakh istorii. *Society. Document. Communication*, (16), 107–129. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-107-129> (in Ukrainian).
- Moroz, P., & Moroz, I. (2020). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti zasobamy suchasnoho shkilnoho pidruchnyka istorii. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, (24), 141–162 <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-142-162> (in Ukrainian).
- Mysan, V. (2009). *Pysemni dzherela na urokakh istorii. 5–11 klasy*. Kyiv: Shkilnyi svit (in Ukrainian).
- Paul, R., & Elder, L. (2019). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. https://books.google.com.ua/books/about/The_Miniature_Guide_to_Critical_Thinking.html?id=Cm6pDwAAQBAJ&redir_esc=y (in English).
- Pometun, O., & Hupan, N. (2018). *Praktychni zaniattia z istorii v osnovnii shkoli (Metodychnyi posibnyk)*. Kyiv: Konvi Print (in Ukrainian).
- Pometun, O., & Hupan, N. (2021). *Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia uchniv litseiu na urokakh istorii (Metodychnyi posibnyk)*. Kyiv: Konvi Print. https://undip.org.ua/wpcontent/uploads/2021/12/Metodyka_rozvytku_krytychnoho_myslennia.pdf (in Ukrainian).
- Pometun, O., Hupan, N., & Vlasov, V. (2018). *Kompetentnistno oriientovana metodyka navchannia istorii v osnovnii shkoli (Metodychnyi posibnyk)*. Kyiv: Konvi Print. https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/komp_2018.pdf (in Ukrainian).
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *Pro osvitu* (Law No. 2145-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian).
- Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines. (2018). <https://rm.coe.int/prems-108118-gbr-2507-quality-history-education-web-21x21/16808eace7> (in English).
- Shloma, O. (2024). Vykorystannia praktychnykh robot na urokakh istorii. *Suchasni vyklyky ukrainskoi osvity: teoretychni zasady ta praktychni rishennia v pedahohichnii diialnosti* (Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii, m. Dnipro, 24 zhovtnia 2024 roku), pp. 86–92 (in Ukrainian).

- Starzhets, V. (2022). Vychovnyi potentsial molodizhnoi polityky OUN v umovakh suchasnoi informatsiinoi viiny. *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 280–286. <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-27> (in Ukrainian).
- Starzhets, V. (2023). *Praktychne zaniattia: «Selianski povstannia 1930–1933 rokiv yak opir henotsydu ukrainskoho narodu»*. <https://vseosvita.ua/library/praktychne-zaniattia-holodomor-1932-1933-rr-selianski-povstannia-1930-1933-rokiv-iak-opir-henotsydu-ukrainskoho-narodu-731465.html> (in Ukrainian).
- Terno, S. (2011). *Rozvytok krytychnoho myslennia starshoklasnykiv u protsesi navchannia istorii*. Zaporizhzhia: ZNU (in Ukrainian).
- Vlasov, V. (2017). *Metodyka provedennia praktychnykh zaniat z istorii Ukrainy v 7–9 klasakh*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714775/> (in Ukrainian).

Volodymyr Starzhets, PhD (History), Associate Professor of the Department of History, Theory of the State and Law and Philosophy, Private Higher Educational Establishment «Academician Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities», Rivne, Ukraine.
Research interests: theory and methodology of teaching civic and historical education subjects; critical thinking development technologies; problem-based learning; Western Ukrainian educational space.

PRACTICAL LESSONS IN UKRAINIAN HISTORY CLASSES AS AN IMPORTANT FACTOR IN DEVELOPING CRITICAL THINKING AMONG SENIOR SCHOOL STUDENTS

Abstract. The organization of the modern educational process requires changes in methods, tools, and approaches aimed at fostering active cognitive engagement among students during history lessons. This article explores the specific features of implementing practical activities in Ukrainian history classes in senior school as an effective means of developing students' critical thinking. The purpose of the study is to analyze practical experiences in cultivating critical thinking among senior students through the completion of hands-on tasks during Ukrainian history lessons. To achieve this goal, the article outlines tested teaching methods that enhance the effectiveness of students analytical skills development. It also examines the formation of critical thinking abilities in senior school students within the framework of the competence-based approach. The concept of a practical lesson is characterized, highlighting its core elements: solving cognitive tasks, enhancing the ability to work with various sources, and presenting the outcomes of students independent creative activity. Methodological and practical techniques for organizing and conducting practical lessons in Ukrainian history have been refined. Special attention is given to the authors original approach to implementing practical history activities based on critical thinking development strategies. The study confirms that incorporating problem-based tasks into practical history lessons plays a vital role in fostering critical thinking and stimulating students cognitive activity. The development of students academic skills should result not only in the acquisition of knowledge (concepts, facts, names, relationships) but also in the formation of key and subject-specific competencies. This approach supports the development of senior students critical thinking skills, independent learning, creative problem-solving, understanding of the learned content, and the ability to apply acquired knowledge and skills in real-life situations.

Keywords: senior school students; competence-based learning; practical activities; critical thinking; Ukrainian history lesson; teaching methods.